

Değerler Sorunu

Metin Bobaroğlu

İnsan tarih sürecinde doğa, toplum ve kendisiyle olan ilişkilerinde yaşama biçim vererek “ekin” (kültür) ve “uygarlık” üretir; aynı zamanda yaşama “anlam” verir. İşte bu anlam verme işi ile “değerler” üretilir. Bu nedenle, “uğruna yaşamaya değer” inanç, fikir, eylem ve idealler değerleri oluştururlar.

Değerler, üretildikleri ekin ve uygarlıklara damgasını vururlar. İnsanın düşünsel, psikik, toplumsal ve tinsel (manevî) yaşamı; seçip, üretip bağlandığı değerler çevresinde oluşur. Benimsenen değerler “töre” ve “eğitim” yoluyla gelecek nesillere aktarılır ve toplumlar bu değerler yoluyla yoğrularak “toplumsal ve bireysel tin”i oluştururlar.

***

İnsanlık tarihine baktığımızda, ne kadar inanç, töre, ekin, uygarlık ve ne kadar felsefî disiplin, mantık örgüsü ve ideoloji varsa, o kadar da değer anlayışının ve değerler dizgesinin var olduğunu görürüz.

“Kavramlar”, giderek “değerler”, yaşamdan “düşünen özne” yoluyla üretilir ve öznedeki kaldıkları sürece de öznedir. Kavramlar dil yoluyla iletişim ve bildirişime girerse toplumsallaşır. İnsan düşünce ve emeğinin “nesnel ürünleri” ekin nesnelere varlaşır ve o toplum ortadan kalksa da, nesnelere dönüşen düşünceler, tarih sahnesinde varlıklarını sürdürür. Ancak, değere dönüşen kavramlar onu yaşayan ve paylaşan “özneler” (insanlar) olmaksızın var olamaz. “Uygarlığı” yaratan bu kavramlardır. Biz ekin nesnelere ancak yaşamın ve uygarlığın (değerlerin) izlerini ve yansımalarını bulabiliriz; yaşamın kendisini değil.

***

Değerleri sorgulayarak bilincine varmak “etik” olarak disipline edilip eğitim yoluyla topluma kazandırılmazsa, toplumlar sorgulanmamış değerlerin içinde “sezgisel” ve “bilinçsizce” yaşarlar. Bilincine varılmamış değerler gücünü “töre” ve “inanç”tan alırlar; bu da farklı töre ve inançtakileri bilinçsizce yadsımayı getirir. Kendi gibi olmayandan uzaklaşma, kendi benzerleri ile kaynaşma, giderek kendi içine çökmeye neden olur ve gelişme durur. Bu nedenle, yaşamda üretilen değerler diğer yaşamlarda üretilen değerlerle anlamlı bir ilişki içinde yeniden değerlendirilmelidir. Böyle bir değerlendirme, değerlerin bilincine varma yanında, kendini değiştirme ve “özgüven” kazanmanın yolunu da açar.

Ancak, kavramsal çözümleme ve değerlendirme değerler sorununu ortadan kaldırmaya yetmez; “bilincine varmak” sonuç değildir. Sorun, bilincine vardıldıktan sonra “nitelik” değiştirir. Bunun anlamı şudur: Bilincine varılmış değerler artık sezgisel alandan bilince taşınmıştır ve yaşam karşısındaki “duruş”a bağlı olarak kavramsal bir yapıya büründürülmüştür. Bu takdirde, değerler buldukları ahlâksal alandan çıkartılıp siyasî alana

taşınırlar ve diğer toplumlara karşı kullanılmaya başlarlar. Bu noktada karşımıza “kavramsal öteki”leştirme çıkar.

Kavramsal ötekileştirme değerler sorununu derinleştirir; çünkü “değerler” başka ekin ve uygarlıklara karşı kullanılan bir silah niteliğine büründürülür.

İnsan bilincinin “taşıyıcısı”, “uygulayıcısı” ve “uyarlayıcısı” onun benliğidir. Sezgisel benlikten (edilgin) bilinçli, istençli benliğe (etkin) geçiş, değerlerin bilincine varmakla olanaklıdır.

İnsanın “benliği” onun kimliğidir. Benlik, bilinçli öznenin özekselleştirilmiş (merkezî) kurumudur. Benliğin oluşum süreci onun işlevselliği ile çakışır; buna bağlı olarak “benliğin varoluş nedeni” aynı zamanda onun “varoluş biçimi”dir.

İnsan için “varoluş”, iç ve dış dünyaya anlam vermelerin bütünüdür. İç dünya “duygusal-coşkusal” bağlarla ilişkilenen “kendilik” ve nesne, imge ve tasarımlarının arasındaki “dinamikler”in alanıdır. İç dünyayla ilgili önemli sorunlardan biri, psikik süreçlerin her alanında bilinçli olmayışımızdır.

Çoğu ilişkinin yaşantılanması “bilinçdışı” düzeydedir. Bu bilinçdışı yaşantılar, benlik ve bilincin işlevlerinde çok büyük değişiklikler yaratacak ölçüde bilinci etkiler. Bilinçdışının sarmalayıcılığı içinde bilincin bölgesi çok küçük ve gücü çok zayıftır. Psişenin bilince yasaklı bu “bilinçdışı alanı”, her ekinel yaşamın özelliklerine ve törel değerlerine (sezgisel) bağlı olarak, ebeveynlerce ve ekinel ortamlarla, bilinç yoluyla doldurulur.

Uygarlığın bilinçli olgularına karşın, ekin (kültür) daha çok “bilinçdışı” düzeyde ve sezgisel olarak yaşama katılır. Bu karşıtlık, değerlerin yaşama geçirilmesinde, ekinler içinde yayılmasında, kimlik-kişilik çatışması doğuracak düzeyde sorunsaldır (problematik).

***

Felsefede değerler etiği olarak disipline edilmiş felsefi bilgi, eğitim yoluyla topluma aktarılırken, işin içine siyasal ideoloji karışır ve değerler siyasal manipülasyon aracı olarak kullanılırlar.

“Öteki” kavramı, yaygın olarak sanıldığı gibi “başkası” demek değildir. “Öteki”, “ötekileştirme” yoluyla toplumsal bünyenin dışına itilmeyi anlatır.

Bir toplumun “hedef topluluk” olarak seçtiği bir gruba, yadsıdığı ve kendi değerler dizgesiyle uyuşmayan, değersizleştirici nitelikleri yükleyerek onları “dışlamak” “öteki”ni yaratır.

“Başkası” ya tanışılmayan ya da kendine benzemeyen olarak algılanırken, “öteki” bilinçli bir biçimde tanımlanıp, belirlenip dışlanmayı anlatır.

“Ötekileştirme süreci” aşağılama, değişmeye zorlama, dışlama, içinden atma, yok etme etaplarında gerçekleşir. Ötekileştirme, inancın karşı tutumu olarak “inkârın somutlaştırılması”dır.

Ötekileştirmenin tarihinde, kavramsal ötekileştirmeyi besleyen ve bugüne tutum olarak yansıyan bazı örnekler dikkate değerdir.

Tarihte “ötekileştirme”nin simgesel olarak en iyi örneği, “günah keçisi” örneğidir. Eski Ahit, Levililer, 16:21-23: *“Harun iki elini canlı ergenin (keçinin) başı üzerine koyacak ve İsrailoğullarının bütün fesatlarını ve bütün günahlarını, bütün suçlarını onun üzerinde itiraf edecek ve bunları ergenin başı üzerine koyacak ve hazırlanmış bir adamın eliyle onu çöle salıverecek ve ergeç onların bütün fesatlarını kendi üzerinde ıssız bir diyara taşıyacak ve ergenci çölde salıverecektir.”* Bu örnekte görüldüğü gibi, ötekileştirme “simgesel” ve “ritüel” olarak bir arınma ayini biçiminde uygulanmış; kutsal sayılan metinlerde bu tür “arınma ayinleri” daha sonraları kurban ve adaklara dönüştürülmüştür.

Bir örnek de “Hıristiyan ekini”nde karşımıza çıkar. Bu ekinde, bilindiği gibi, Hıristiyan dinine girmek için “inisiye” (tekris) olmak gerekmektedir. Hıristiyan inancını kabul eden bir kişi bunu kendi kendine, özgür bir kararla yerine getiremez. Hıristiyanlık dinini seçen ve ona dahil olmak isteyen bir adayın, “İsa’nın bedeni” olarak kabul edilen “Kilise” (*Eklesias*: inananların cemaati) tarafından onanması gerekir. Hıristiyan dini kurumsal bir dindir ve ona girmek kilise kurumunun onayına bağlıdır. Bu nedenle de, Hıristiyan inancında ötekileştirme (dışlama, içinden atma) inisiyasyonun tersi olan “afroz”dur. Afroz edilen birey ya da gruplar Hıristiyan toplumundan dışlanır; ötekileştirilir. Afrozun inananlar topluluğunun arınmasına neden olduğuna inanılmış; afroz edilen ise “günah keçisi” olmuştur.

Bir başka örnek “Anadolu Alevîliği”nde görülür: İnanırlar cemaatinin “cem”inde yolun adap ve erkânına uymayanlar son çözümlenmede “yol düşkünü” ilân edilir ve cemaatten dışlanır; ötekileştirilir. Ancak, Anadolu Alevîliği “Düşkünler Ocağı” kurumunu oluşturarak geri dönüş kapısını –belli bir rehabilitasyon eğitiminden sonra– açmayı bilmiştir.

Ötekileştirmenin tarihteki en büyük örneği, kuşkusuz, “Yahudi Toplumu”nun başına gelmiştir. Ötekileştirilme neredeyse Yahudi Toplumunun yazgısı hâline gelmiş; önce Antik Mısır’dan dışlanma ve göçe zorlanma, sonra ünlü Babil sürgünü, sonra İspanya’dan dışlanma, Rusya’dan dışlanma ve unutulmaz bir biçimde –ötekileştirme sürecinin son etabı olarak– fırınlarda ve gaz odalarında “yok etme” biçiminde aydınlanmış Avrupa’da(!) yaşanmıştır. Şimdilerde bile, dünyada herhangi bir ülkede ortaya bir kriz çıktığında, ilk aranan günah keçisi Yahudiler olmaktadır. O kadar ki, özellikle Batı toplumlarında, Yahudi düşmanlığı yapmayı (antisemitizm) yasaklayan yasalar çıkartılmak zorunda kalmıştır.

Faşist Almanyası’nda ortaya çıkan bu jenosit (soykırım), “bilinçdışı”nın birtakım propaganda yöntemleriyle (simgesel) uyarılması sonucu, “toplumsal paranoya” ve “vandalizm”e dönüşmüştür.

Günümüzde ötekileştirme artık yalnızca belli bir kişi, grup ya da toplumu hedef almakla yetinmiyor. Ötekileştirme “uygarlıklar” düzeyinde ele alınıp belli bir uygarlığın (ki bu Batı uygarlığıdır) değer ölçütleri karşısında bütün diğer “uygarlıklar” ötekileştiriliyor. Bu ötekileştirme “kavramsal ötekileştirme” olarak felsefeleştiriliyor (pozitivizm); sonra eğitim (pozitivist eğitim) küreselleştirilerek yaygınlaştırılıyor; sonra da siyasal bir proje biçiminde ele

alınıp uygarlıklar savaşı noktasına taşınıyor ve arınma ayinleri savaş biçimini alıyor. Bu savaş ayinlerinde(!) belli bir uygarlığın değerleri uğruna “günah keçileri” kurban ediliyor.

Bu değerlendirme kuşkusuz Batı toplumlarını hedef almıyor; onları mahkûm etme amacını taşımıyor. İnsan dünyanın neresinde olursa olsun insandır. Burada eleştiri oklarının hedefi, kendi toplumlarına rağmen egemenliği elinde tutan çıkar grup ve örgütleri ve onların zihniyetidir.

***

Modernizm –projesi gereği– insanı tarihten; gelenek, görenek ve törel değerlerinden kopardı. Sanayileşme “büyük aile”yi parçaladı; anne baba ve çocuktan oluşan “çekirdek aile” ortaya çıktı. Bu ise geçmişle gelecek arasındaki köprüyü yıktı; süreklilik kırıldı (dekadans). Dede-torun bağı koptu. Ekin, aslında dede-torun ilişkisinde sürekliliğini korur. “*Dedesini koruk yer, torunun dişi kamaşır.*”

Modernizm insan ilişkilerine nesnelere (sanayi ürünlerini) egemen kıldı. İnsanların amacı sahip olmak! Daha çok ve daha çok... İnsanların idealine nesnelere, şeyler konulunca yabancılaşma (alienation) kaçınılmazdır. Yani, yaşamın ve diğer insanların ölçüsü onların sahip oldukları şeyler oldu. İşte, değerler bu “modernist pozitivist” deşirmende öğütüldü.

Kadim bilgelikte değerler insanın sahip olduklarıyla ölçülüyordu; sahip olma değil “olma” esastı. Mevlânâ Celâleddin Rûmî’nin dediğı gibi: “*Hamdım; piştim; oldum.*” Muhyiddin İhya da, “*Olmayan meyvaya el uzanmaz,*” demiştir. Kadim bilgelikte “hedef” olgun insan (İnsan-ı Kâmil) ve yaşam süreci de “olgunlaşma süreci” olarak ele alınmıştı.

Nitekim, modernizm eleştirisinde Erich Fromm şöyle demektedir: “*Çağımızda insan kendisi olmaktan çıkıp sahip olduklarına dönüştü.*”

Kadim bilgeliğın babalarından Platon, “*İnsan ancak diğer insanlar aracılığıyla gerçek anlamda ‘doyum’ ve ‘mutluluğa’ gelebilir*” dememiş miydi?

Bir başka kadim bilge Pythagoras, “*İnsan yarım elma gibidir, öteki yarısı dosttur; onu bulamazsa ömrüne yazık*” diyerek, insanların nesne dolayımıyla değil “insan dolayımıyla” insan olabileceklerini vurgulamıştır.

Kadim bilgeliğın günümüz halkalarından biri olan İsmail Emre, “*Âdemi bilirler bir Âdem ile*” diyerek bu hakikati bir kez daha vurgulamıştır.

Özetle şunu söylemek doğru olur sanırım: İnsanın yaşamaya değer olarak yaşamın ereğine koyduğu “hedef değer”, onun “yaşamsal ilişkileri”ni belirler.

Modernizm ve yararçı felsefe –ister siyasal, ister başka türden olsun– insanı belli bir düzeye indirgeme; ondan yabancılaşmış varlık, “öteki”, şeyler arasında bir şey yaratma sonucunu doğurdu.

Modernizmdeki iletişim sorunu, yalnızca toplumsal ya da tarihsel bir sorun olmayıp “varoluşsal” bir sorundur da; çünkü özneler arası iletişimsizlik (insanî) narsizmi ve bencilliği güçlendirip onları birer değer(!) kılmaktadır.

Modern toplumda soyut bireyci özne, sonuçlarıyla, değerler skalasını etkileyip iletişimsizliğe neden olurken, bunun yanında geleneksel toplumların yığın (kitle) insanı olmak da paradoksal bir biçimde aynı sonucu doğurmuştur. Soyut bireyciliğin “yapay değerler” üretip modern insanı yabancılaştırması gibi, “kitle insanı” olmaktan kurtulamamak da geleneksel insanı “özgürlük”, “ödev” ve “sorumluluğun” bulunmadığı anlamsız bir dünya içine iter. Bu nedenle, kadim bilgelik öğretisinin modernizmin karşıtı olarak algılanması doğru değildir. Modernizmin karşıtı gelenekçi toplumdur ve sorunlar her ikisinde de farklı biçimde olsa da aynıdır. Kadim bilgelik öğretisi, modernizm öncesi toplumlara da eleştirel bir yaklaşımdır.

Günümüzde dayatılan yaşam biçimi modernizm olduğu için, eleştirileri daha çok onda yoğunlaştırmak haksız olmaz sanırım.

Modern dünyada “istek nesnelere”ni her ne pahasına olursa olsun elde etmeye çalışan insan, gücünün yettiklerini “ezmek”le, gücünün yetmediklerine de “boyun eğmek”le kişiliğini bozmuştur. Bu çarkın içinde “çıkar” tek amaç olunca; güçlü olduğunda “despotluk”, zayıf olduğunda “kurnazlık” ve “yaltaklanma” benimsenen değerler(!) olmuştur.

Modern insan ikiyüzlü; görünüşte saygılı, nazik ve iltifatkâr; ama olabildiğince içtenliksiz ve yapayalınır. Dostluk, bilgelik, içtenlik, güven, dürüstlük, onur gibi temel değerler, başarıyı engelleyen değerler olarak küçümsenir olmuştur.

***

Modern Psikoloji insan varoluşunun temel sorunlarına duyarsızdır; onlarla ilgilenmez. O yalnızca var olan gerçekliğe bağlıdır. Yaşamı nesnelere yoluyla deneyimler ve belirtilerin (semptomlar) yatıştırılmasıyla ilgilenir (semptomatik terapi).

Kadim bilgelik ise kaynağa bağlılığı ve gayeye yönelmeyi esas alır. Yaşamı insan yoluyla deneyimler; olgun insan (İnsan-ı Kâmil) yolun özüdür.

Kadim bilgelikte yaşamın yolu kaynak (sevgi) ve gaye (özgürlük) yoludur; insanın insana ve eşyaya kulluğu yadsınır.

Her insanın varlığının kökleri “Ben”dedir; kişiliğin kökleri ise “varoluş nesnelere” ve “toplumsal ilişkiler”dedir. Bu nedenle insan, “varlığına” ve “ilişkilerine” yüklediği anlam yoluyla kendini yapılandırır.

Modernizmin ve yararçı felsefenin “anlam üretme modeli” (paradigması), görünüşlerden başlayarak, tarihsiz insanın –kaynağından koparılmış, mekanik olarak kurgulanmış insanın– tasarımıdır. Ekonomik ilişkileri kaynak almış ve ekonomiden siyasete, siyasetten hukuka, hukuktan değerlere, değerlerden bilgilime (epistemoloji), bilgilimden varlıkbilime (ontoloji) giden bir süreci benimsemiştir.

Kadim bilgelik bunun tam tersi bir modeldir (paradigma). Kadim bilgelikte varlıkbilim (ontoloji) temeldir ve varlıkbilimden bilgibilime, bilgibilimden değerlere, değerlerden hukuka, hukuktan siyasete, siyasetten ekonomiye giden bir yol izlenmektedir.

Birinci modelde “önce nesne” (meta fetişizmi), ikinci modelde ise “önce insan” söz konusudur.

Modernizmin projesi bir mekanizma (kurumsal) projesidir. Beklentisi mekanizmanın değer üretmesidir; oysa “mekanizma değer üretmez”.

Modernizmin yaygın küresel eğitimi diğer ekinlerdeki insanlara uygulanırken, aynı zamanda onları “tarih dışına” iterek (literatürel), zihinsel ve psikik parçalanmaya neden oldu. Modern toplumların dışında kalan diğer toplumların pozitivist eğitim kurumları olan üniversitelerde öğrendikleri “bilim”, “sanat” ve “felsefe” disiplinlerinin tarihinde kendi uygarlıklarından hiçbir kişi ya da değer izine rastlanmaması, bu kurumlar aracılığıyla “değersizleşme” ve “kimlik bunalımı” doğurdu. Özellikle, İslam, Hint ve Çin uygarlık ve değerleri literatürel olarak, eğitimin bu güçlü kurumlarında “tarih dışına” itildi. Bu kavramsal ve siyasal ötekileştirme kaçınılmaz olarak uygarlıklar arası ilişkileri ve değerlerin paylaşımını engelledi.

Modernizm yoluyla ötekileştirilenlerin yazgısı ya “boyun eğmek” ya da “yok edilme korkusuyla yaşamak” oldu. Demokles’in kılıcı “öteki”lerin tepesinde sallanmakta ve yeri geldiğinde çeşitli bahanelerle toplumların başına inmektedir.

Özetle, modernizmin mekanizmaları değer üretmedi, ama mekanizma makine doğurdu; dev bir savaş makinesi... Ötekilerin yazgısı ise: “Ya istiklâl ya ölüm!”

* Yazının tamamını okumak için <http://www.usdusunveotesi.net> Metin Bobaroğlu, “Değer Üreten Varlık Olarak Etik İnsan”, *Us Düşün ve Ötesi*, AAV Yayınları, 2001, Değerler Sorunu, Sayı 6.